

Anmeldelser:

Carsten Ulstrup Johansen. Hvad blev der af dem? En analyse af mobiliteten blandt tidligere uddannelsessøgende i Ribe og Vejle amter. Sydjysk Universitetsforlag. 1983.

Den foreliggende bog er den tredje i en serie om mobiliteten på arbejdsmarkedet fra Sydjysk Universitetscenter. Bogen er et velkomment bidrag til den ret beskedne danske litteratur om mobilitet. Det mest omfattende arbejde fra de senere år er som bekendt socialforskningsinstituttets mobilitetsundersøgelse fra midten af 1970'erne. Datamaterialet for denne undersøgelse stammer fra 1972 og 1974, dvs. fra før beskæftigelseskrisen. Også derfor er et bidrag som datamæssigt går frem til 1980 af betydelig interesse.

Bogens tema er at belyse samspillet mellem geografisk mobilitet og mobilitet på arbejdsmarkedet og »uddannelsesmarkedet«. Det empiriske grundlag er en stikprøve på ca. 1.000 mennesker af fødselsårgangene 1935, 1945, 1955 og 1960, født i 5 bysamfund af forskellig størrelse i Ribe og Vejle amter og med tre forskellige niveauer mht. uddannelsesmæssig baggrund, nemlig folkeskole, teknisk skole og teknikum. Der er således ikke tale om en repræsentativ stikprøve. F.eks. er der praktisk taget ingen kvinder med uddannelsesmæssig baggrund i tekniske skoler og teknika. Denne ulempe skal opvejes af stikprøvens longitudinale karakter, dvs. muligheden for at følge de samme personer over tiden.

Den væsentligste del af bogens indhold udgøres af en beskrivelse af disse menneskers beskæftigelsesudvikling, uddannelsesudvikling, bopælsmobilitet og arbejdspladsmobilitet. I kap. 2 gives ganske vist en oversigt over behandlingen af mobilitet inden for rammerne af neoklassisk arbejdsmarkedsteori og teorierne om det duale og det interne arbejdsmarked. Imidlertid gøres der ikke forsøg på senere i bogen at knytte nogen forbindelse mellem disse teorier og den empiriske undersøgelse. Kapitlet får derfor en let påklisset karakter. Kap. 3 og 4 behandler tidligere danske undersøgelser af mobilitet og den konkrete tilrettelæggelse af den foreliggende undersøgelse. Beskrivelsen af stikprøven findes i kap. 6-10, og kap. 11 resumerer resultaterne. Blandt de væsentligste resultater mht. den geografiske mobilitet (bopælsmobilitet) kan nævnes, at nettofraflytningen både fra hjemkommune og hjemamt for given alder er faldende op igennem tiden. Desuden er den geografiske bopælsmobilitet højere for funktionærer end for arbejdere og højere for arbejdere end for selvstændige. Omvendt findes, at arbejdspladsmobiliteten er højere for arbejdere end for funktionærer. Generelt er den mobilitet, som undersøgelsen finder, forskudt opad, fordi den maximale alder i stikprø-

ven er 45 år. Sammenhængen mellem skift i bopæl, boligform, arbejdsplads, civilstand og børneantal belyses i kap. 11 i nogle svært læselige krydstabeller. Et interessant alternativ, som også kunne inddrage uddannelsesvariablen, er en regressionsanalyse, hvor de forskellige mobilitetsformer forklares af de baggrundsvariable, som indgår i undersøgelsen.

For en samlet vurdering er det en svaghed ved undersøgelsen, at stikprøven ikke er repræsentativ, og at økonomiske variable, f.eks. arbejdsløshed og løn eller indkomst, ikke inddrages. Det gør det meget svært at vurdere resultaternes generalitet. Når bogen, svaghederne til trods er interessant og læseværdig, beror det først og fremmest på den longitudinale tilgang, som - specielt for så lang en periode som 45 år - er ny og interessant i dansk samfundsvidenskabelig sammenhæng.

Peder J. Pedersen
Handelshøjskolen i Århus

Anmeldelse:

Palle Mikkelsen, Jens Erik Steenstrup, Anders Larsen, Kristian Madsen-Østerbye, Dan Asbjørn Smitt, Bent Ryd Svensson, Frede Mørch, **Offentlig produktion, produktivitet og effektivitet**. AKF, (Amtskommunernes og kommunernes forskningsprojekt), 1982.

De større AKF-publikationer har den dyd, at de indeholder en omfattende bibliografi om det behandlede emne, hvor der bl.a. foretages en edb-søgning på internationale litteratur-databaser. Der opgives altså titler på talrige bøger og artikler, som ikke direkte anvendes i fremstillingen. Litteratur-oversigten får derved en selvstændig værdi for den læser, der ønsker at orientere sig yderligere om det pågældende emne. Ved gennemlæsningen af bibliografien til nærværende bog om offentlig produktivitet og effektivitet var det slående, hvor få danske fremstillinger der findes om det pågældende emne. Hvis der ses bort fra AKF's egne bidrag kan lodige fremstillinger om dette emne tælles på mindre end en hånd. Man kan umiddelbart undre sig meget over denne tingenes tilstand, når man betænker, dels at mere end halvdelen af nationalproduktet i dag passerer de offentlige kasser, dels at spørgsmålet om produktivitet og effektivitet er genstand for intens interesse inden for den private erhvervssektor. Som forklaring på den manglende interesse for produktivitetsmålninger inden for offentlige institutioner, har der været peget på, dels at sådanne målinger til forskel fra private virksomheder er meget vanskelige at gennemføre inden for det offentlige, dels at der blandt offentligt ansatte kan være en stærk interesse forbundet med at forhindre gennemførelse af effektivitetsanalyser. Begge forklaringer har formentlig noget på sig, men de er langt fra fyldestgørende, især ikke når det drejer sig om at forklare, hvorfor den danske forskningsverden hidtil har interesseret sig så ekstremt lidt for dette emne. Det hævdes her, at en dybere liggende forklaring må søges i nogle bestemte stereotype forestillinger om den offentlige sektor, der i stadig stigende grad må betegnes som forældede, dvs. er i stadig mindre grad i stand til at forklare den virkelighed, de postulerer at omhandle.

I den danske universitetsverden og lignende steder dyrkes der tre opfattelser af den offentlige sektor, gerne omtalt med det noget odiose ord »staten«. For det første en liberalistisk, herunder visse dele af de såkaldte »public choice« teorier. For det andet en reformistisk, herunder de fleste teorier om velfærdsstatens opståen og udvikling. For det tredje en marxistisk opfattelse, der findes i flere varianter. Disse tre tilgange er indbyrdes meget forskellige, men de har en ting til fælles: De betragter alle det offentlige eller staten som et korrektiv eller i det mindste et supplement til det private markedssamfund. Den offentlige

og den private sektor er de to hjørnesteene i det moderne kapitalistiske samfunds arbejdsdeling. Følgelig er den offentlige sektor i alle relevante henseender væsensforskellig fra den private. Det må derfor forekomme irrelevant for ikke at sige direkte misvisende, at ville vurdere det offentliges virksomhed med standarder, der normalt anvendes i private virksomheder og visaversa.

Dette, man kunne kalde det traditionelle syn, er forkert i to henseender. For det første kan man selv i ikke-profitmaksimerende offentlige institutioner, der skal varetage særlige hensyn såsom retssikkerhed og grundighed, udmærket tage stilling til graden af produktivitet ligesom i en privat virksomhed, om end opgaven kan være vanskeligere at løse. For det andet er opfattelsen af arbejdsdelingen mellem det offentlige og det private som noget nærmest naturgivent fejlagtig. En stor del af de velfærdsfunktioner, som i dag varetages af det offentlige, kan også varetages af det private marked, og bliver det i øvrigt i større omfang i en række andre lande. Inden for de udgiftstunge sektorer, d.v.s. social-, sundheds- og undervisningsvæsenet, er det muligt i vid udstrækning at praktisere såvel privat som offentlig drift, uden at produktionsresultatet behøver at blive så forfærdeligt forskelligt af den grund. Det åbner mulighed for at vurdere, om man ud fra ønsket om produktivitetsmaksimering skal foretrække privat eller offentlig drift eller eventuelt en eller anden mellemform. Indtil for ganske nylig har imidlertid overvejelser af den art så godt som været fraværende i den danske debat.

Spørgsmålet om privat eller offentlig drift tages ikke op i nærværende bog, bl.a. fordi den ikke er strategisk orienteret, dvs. der tages ikke stilling til, hvordan man eventuelt kunne forbedre produktiviteten i den offentlige sektor. Fremstillingen sigter alene mod at beskrive den faktiske tilstand, hvad der ovenstående bemærkninger taget i betragtning også må siges at være overordentlig stor brug for.

I nærmere forstand omhandler bogen den del af de offentlige udgifter, der anvendes til produktion af offentlige serviceydelser (s. 23). I nationalregnskabsstatistikken anvendes et analogt begreb: offentligt forbrug, hvad der imidlertid, som det fremhæves (s. 25), ikke er noget heldigt udtryk. Den overvejende del af de offentlige serviceydelser forbruges nemlig af private husholdninger og i de fleste tilfælde uden nogen direkte betaling for disse ydel-

ser. Ifølge »public choice« teoriens tankegang, bliver disse offentlige serviceydelser derfor at betragte som »private« goder. At værdien af disse serviceydelser derfor bør tillægges private husholdningers disponible indkomster er igen et forhold, som gerne overses i forestillingerne om den offentlige sektor.

Til analyse af forskellige offentlige sektorer, der beskæftiger sig med produktion af forskellige serviceydelser, opstilles der i bogens kapitel 3 et begrebsapparat. En central sondring trækkes mellem begreberne *effektivitet* og *produktivitet*. Effektivitet vedrører spørgsmålet om, i hvilket omfang de producerede ydelser opfylder de politiske målsætninger for de enkelte sektorer. Produktivitet drejer sig om omfanget af de ressourcer, der medgår til at producere en given ydelse. Det komplicerer analysen af offentlige virksomheder, at man må foretage denne sondring, uanset hvordan man benævner begreberne. Men det er en nødvendig sondring. I et andet nyere dansk bidrag til samme emne er der en uheldig tendens til at blande disse to begreber sammen (Søren Winther, Effektivitet og produktivitet i den offentlige sektor. *Politica*, nr. 3, 1983). Ved analyse af private virksomheder vil profitmaksimeringsantagelsen føre til, at forbedret produktivitet per se vil føre til bedre målopfyldelse, hvorfor en selvstændig effektivitetsanalyse i det store og hele overflødiggøres.

I kapitlerne 4 til 7 analyseres efter tur serviceydelser indenfor socialektoren, undervisning og kultur, sundhedssektoren og endelig trafik, teknik og miljø. AKF's tilhørsforhold taget i betragtning er det alle områder, hvor den umiddelbare opgavevaretagelse næsten udelukkende påhviler amter og kommuner. Alligevel kommer analysen til at omfatte næsten 40 procent af den samlede offentlige sektors udgifter.

Det vil føre for vidt at komme nærmere ind på de enkelte områder. De forskellige bidrag har nærmest karakter af forskningsrapporter, hvor der fremlægges et meget stort materiale, men hvor redigeringen forekommer noget ufærdig. Hvad angår begrebsanvendelsen, er effektivitetsanalyserne så kortfattede, at forfatterne formentlig burde have overvejet helt at udelade dem. De er også meget vanskelige at gennemføre, fordi identificerbare politiske målsætninger inden for sektorerne, i det omfang de overhovedet forekommer, er lidet operationaliserbare. Bogens tyngde ligger med andre ord på produktivitetssiden. Eftersom offentlige serviceydelser generelt ikke er genstand for nogen egentlig prisfastsættelse, må produktiviteten måles i forhold til et eller andet standardiseret udtryk for producerede mængder. Dette udtryk må nødvendigvis variere stærkt fra område til område, hvorfor en sammenligning af produktiviteten mellem forskellige sektorer ikke kan komme på tale. En sammenlignelighed opnås ved at se på den samme sektor over tid, i dette tilfælde for perioden fra 1970 til 1980. Men der er stadig det problem, at den producerede ydelse kan have ændret karakter i den pågældende periode på en måde,

der ikke opfanges af målekriterierne. Denne usikkerhed fører til, at forfatterne er meget tilbageholdende med at udtale sig om ændringer i produktiviteten i det pågældende tidsrum. Dan Asbjørn Smitt, der har skrevet afsnittet om sundhedssektoren, er endda så forsigtig, at han slet ikke udtaler sig om produktivitetens udviklingen inden for sygehusvæsenet i 1970'erne. Læseren præsenteres i den forbindelse for flere tabeller og figurer om sammenhængen mellem produktionsomfang og indsatsen af humane produktionsfaktorer såsom læger og sygeplejersker, men læseren må altså selv drage eventuelle konklusioner. Det er at lade læseren i stikken, fordi der savnes en vurdering af, hvorvidt ydelserne kan tænkes at have skiftet så megen karakter, at materialet ikke kan belyse ændringer i produktiviteten.

Malurten i bøgeret ændrer imidlertid ikke helhedsindtrykket, at AKF's medarbejdere med denne bog og andre bidrag har undersøgt et område, der på en gang er meget vigtig og samtidig forskningsmæssigt forsømt på dansk område. Det tilvejebragte materiale virker også imponerende, og bogen er folgeligt et fortrinligt opslagsværk.

Karl-Henrik Benzon
Københavns Universitet

Anmeldelse:

Jan Øberg, (red.), »Försvar för en kärnvapenfri värld«. 15 artikler om Kriget i fredstid. Säkerhet och försvar. Fredsrörelsernas strategi och politik. Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1983, 256 sider.

Forsvar for en kernevåbenfri verden er titlen på en ny svensk artikelsamling, redigeret af Jan Øberg. Det er en væsentlig og spændende bog, skrevet af fredsforskere med forskelligt fagligt udgangspunkt: Historie, jura, matematik, politisk videnskab, sociologi, medicin, fysik.

Hovedemnet er atombomben. *Første del* handler om, hvordan bomben virker nu - i fredstid, som en del af terrorbalancen, som led i strategierne og som en social og psykologisk faktor.

Anden del behandler forskellige fredsbegreber og forskellige muligheder for at løse sikkerheds- og forsvarsproblemer.

Tredie del, »Fredsbevægelsernes strategi og politik« giver - med forskellige udgangspunkter - en oversigt over fredsbevægelserne i dag.

Hvad er de dybereliggende årsager til at verden er så vanvittig, som den er i dag: med overoprustning, med stadig nye og mere sofistikerede masseødelæggelsesvåben, med en polarisering og en konfrontationspolitik, som øger usikkerheden, spændingen og risikoen for en kernevåbenkrig?

Det gennemgående svar i denne bog er sygdoms-analogien: verden er som en patient, syg og fejludviklet. Den svenske fredsforsker Håkon Wiberg peger på to opfattelser: En opfattelse, som siger at doktriner og strategier er styrende, de afgør hvilke våbensystemer en rationel aktør må anskaffe sig, og hvilke forberedelser der skal gøres - ud fra et givet teknologisk stade. Den anden opfattelse - som også er Wibergs egen - sætter spørgsmålstegn ved rationaliteten. Den ser på de strategiske ræsonnementer mere som et sygdomssymptom. Rådende doktriner og strategier er således ikke systematisk, rationel tænkning - men en følgevirkning af en selvgenererende teknologisk udvikling.

Jan Øberg er inde på en tilsvarende tankegang: Han skelner mellem det *militaristiske* samfund og det *gode* samfund. Det militaristiske samfund kan defineres som et fejludviklet samfund, som kompenserer for denne fejludvikling med oprustning. Det gode samfund - som foreløbig er en utopi - det findes ikke nogen steder - gennemløber en behovsorienteret udvikling - materiel som immateriel - som fører til flexible konfliktløsningsmetoder. Dette samfund behøver ikke særlig mange våben - om nogen overhovedet. Det er - med Øbergs ord - at ligne med det friske menneske: Det fungerer formålstjenligt og ressourceeffektivt - er ikke særligt sårbart - og er i

stor udstrækning selvforsynende - og det truer ingen andre. Det kæmper defensivt og solidarisk, hvis det skulle blive angrebet.

Vi er her ved nogle væsentlige sider af bogen. *På den ene side*: sygdommen, som har ramt verden: militarismen, fejludviklingen, misdannelserne, perversionen, kernevåbnene og al deres væsen. Og *på den anden side*: drømmen om utopia - det frie, sunde friske menneske og samfundet, som er uden trusler og uden frygt.

Det kunne umiddelbart synes svært at være uenig. Det er også svært at være uenig med Margaret Mead, når hun citeres for at have sagt: »Krigen er bare en opfindelse. Den forsvinder, når noget bedre er opfundet«. (p. 142).

Men det er nok væsentligt at pege på, at magtstrukturen i verden er en uomgængelig realitet, som man kan kalde nok så meget syg, malfunktionerne, eller defekt udviklet. Bag ved står mennesker og menneskelige organisationer med mål og interesser - som er modsatrettede. Bag ved står menneskelige enheder, som hver for sig mener at kunne løse de basale menneskelige behov på deres måde. Den militære kamp - er ikke efter min mening nødvendigvis en sygdom - den er et udtryk for en politisk og økonomisk kamp.

Kerne våbnene er en del af denne politiske kamp. Kernevåbnene er mere end alle andre våben politiske våben. Her er en artikel af Wilhelm Agrell af særlig interesse. Han mener at kunne sætte et spørgsmålstegn ved atomvåbnenes afskrækkende virkning og fredsbevarende rolle. Han mener, at den militære virkelighed bag »atomfreden« er barsk: den skræmmende virkelighed er de helt konkrete planer for, hvorledes man skal anvende kernevåben, planer, som også omfatter drømmen om at kunne slå først: altså at kunne udslette modstanderens kernevåbenstyrke: det er det, som kaldes »disarming first strike«: Man afruster fjenden ved at slå ham ud. Agrell peger i sin analyse af de amerikanske kernevåbenstrategier og kernevåbenplanlægningen - at ideen om kernevåbenoverlegenhed og evnen til at kunne levere en »disarmering first strike«, ideer, som må siges at være uforenelig med forestillingen om gensidig sikret ødelæggelse, en opfattelse, som både SALT I og SALT II bygger på - har været søgt realiseret i mange år, og at de teknologiske muligheder er blevet udviklet i den retning.

Dette skulle forklare, hvorfor kernevåbenkaplø-

bet ikke blot har været kvantitativt - men også kvalitativt. For der er ikke blot tale om et kapløb mellem våben og våben men også mellem antallet af mål for disse våben på den ene side - og antallet af træfsikre kernevåbenspræghoveder på den anden.

Det, som Agrell prøver at fastslå, er den store forskel mellem strategierne og de erklærede hensigter. F.eks. det forhold, at man erklærer ikke at ville stræbe mod overlegenhed på kernevåbenområdet - og at man erklærer ikke at ville tilstræbe first-strike-muligheder. Og så det forhold, at planerne for målfastsættelsen, altså hvilke mål kernevåbnene skal være rettet imod, og den tilstræbte teknologiske forskning og udvikling *netop* peger mod overlegenhed og »first-strike«.

Det er svært at nægte, at det faktisk er det, som er sket i USA og som sker nu. I de sidste år har USA tilmed i ekstrem grad politiseret sin kernevåbenstrategi for at anvende den som et effektivt politisk våben, som skal skabe frygt, disciplin og respekt. For at umuliggøre kernevåbenkrigen har man ment det nødvendigt at muliggøre den. For at afskrække fra kernevåbenkrigen må man vise, at man er parat til at tage den i brug.

Min påstand er imidlertid, at forskellen mellem strategierne og den konkrete militære udformning ikke er så stor, som Agrell hævder. Strategierne har aldrig udelukkende været baseret på »gensidig sikret ødelæggelse«. Strategierne har altid indeholdt en drejning mod overlegenhed som ønskværdigt, og en »first-strike« som noget, det var rart at have i baghånden - men ikke nødvendigvis til at true med. Terrorbalancen er - som det er blevet sagt - »delikat«. Man skal nok sætte sig i modstanderens sted, men ikke glemme hvor man selv sidder.

Men hvilke konkrete muligheder eksisterer der i dag - ifølge denne publikation - for at ændre situationen? Øberg mener, at der er fire vigtige niveauer i en egentlig fredspolitik, nemlig:

1. Kampen mod våbnene og overrustningen.
Den er kortsigtet, kritisk, specifik.
2. Kampen mod militarismen og den fejludvikling.
Det er en langsigtet, kritisk og generel politik.
3. Kampen for et konstruktivt og alternativt forsvar, som strækker sig fra det enkelte individ til hele menneskeheden.
Det er en langsigtet, konstruktiv og specifik politik.
4. Og endelig som det fjerde, kampen for en fredsfremmende civil udvikling - fra lokalsamfundet til det globale samfund.
Det må kunne opfattes som en langsigtet, konstruktiv og generel politik.

Bogen berører alle fire niveauer. Noget af det mere interessante er artiklen som gennemgår, hvordan man konkret kan forestille sig et forsvar, som ikke er baseret på trusler, altså en del af det tredje niveau i Øbergs fredspolitikopregning: Et konstruktivt og alternativt forsvar - som ganske vist ikke strækker sig til hele menneskeheden, men kun til Schweiz.

Den schweiziske sikkerhedspolitik er stik modsat supermagternes. Supermagterne opererer med absolutte våben. Schweiz med relativt enkle, mindre, konventionelle våbensystemer. Supermagterne kan ikke forsvare sig mod hinanden. Forsvaret ligger i den offensive mulighed. Schweiz satser udelukkende på rent defensivt forsvar. Schweiz ønsker at være så usårbar og så ikke-aggressiv som muligt, hvor supermagterne er udsatte, sårbare, offensive.

Men Schweiz med sine ekstremt unikke forudsætninger - sine helt specifikke historiske og geografiske forhold lader sig dog næppe omplante til supermagternes globale spil.

Men det, som står tilbage er overvejelserne over, hvor længe det er muligt at leve på trusler, frygt og forestillinger om verdens undergang - som den afgørende konstituerende globale faktor i spørgsmålet om krig eller fred. Er forsvar uden trussel, det defensive forsvar løsningen? Eller behøver det uregelmæssige, anarkistiske internationale system denne overordnede trussel for at kunne fungere uden storkrig?

En ting er klar: Selvom der er anarki, er der alligevel determinerende struktur og normer. Selvom konfrontationen mellem øst og vest - mellem USSR og USA er skærpet, er der alligevel forhold, som kunne pege på, at nok er kernevåbenkrigen mulig, men ikke sandsynlig.

Det er selvfølgelig altid taknemmeligt at spå, at kernevåbenkrig ikke kommer. Ingen kan bagefter komme og pege fingre ad en. Men, når jeg vover påstanden er det ud fra den kendsgerning, 1) at parterne ved meget mere om hinandens militære formål og isenkram end nogensinde før. 2) Den gensidige afhængighed - økonomisk og politisk er trods alle brud - større end nogensinde. 3) Supermagterne er blevet klar over kernevåbnenes delikate og skrøbelige politiske karakter: De ved, at bruger man først sit kernevåbenkort - så er spillet tabt. Så er det slutspil.

4) Sidst - og ikke mindst: *dette* betyder, at ingen af parterne i den optrappede spænding i 80'erne har truet hinanden med kernevåbenkrig. Det var f.eks. tilfældet da Nixon som en advarsel til USSR under Yom Kippur-krigen satte de amerikanske kernevåbenstyrker i alarmberedskab.

En kernevåbenfri verden er målet. Men kernevåbenkrigen *behøver* ikke at blive resultatet i den nuværende farlige og ufuldendte kernevåbenbevæbnede verden.

Bertel Heurlin
Københavns Universitet